

ESKİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE OSMANLILAR ZAMANINDA YAPILMIŞ ANCAK BUGÜN AYAKTA OLMAYAN MİMARİ ESERLERİN LİSTESİ

Dr. Kasım İNCE*

Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı (1071) galibiyetinden sonra, Türkler Anadolu'da hızla ilerleyerek 1074 yılında Doryleum (Eskişehir)'u Bizanslılardan almışlardır¹. Daha sonra, sürekli olarak gelen boyların yerleşme noktalarından birisi haline getirilmeye çalışılan Eskişehir ve çevresinde Bizanslılarla savaşmıştır². Fakat, 1182 tarihinde, Türkler bu bölgeye tamamen hakim olmuşlardır³. Bu hakimiyetle birlikte, II. Kılıçarslan tarafından, Ankara merkez olmak üzere, oğlu Mesud'a bırakılan Eskişehir ve yöresinde kurulan Sultan Öyüğü Subaşılığı, idarî taksimatta İnönü ve Eskişehir vilâyetlerinden meydana gelmiştir⁴. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykûbat (1220-1237) tarafından Sultanönü, Söğüt ve Domanıç

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri" *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul, 1968, 60.s. ; Dündar Tokgöz, *Eskişehir İli Tarihi Turizmi ve Eski Eserleri Rehberi*, Eskişehir, 1978, 19.s. ; *Eskişehir İli Yıllığı* 1973, 9.s. ; Fikret Çelikkat, *50. Yılda Eskişehir*, Eskişehir, 1973, 72.s.

2 Feridun Dirimtekin, *Haçlı Seferlerinde İnönü Ve Eskişehir Meydan Muharebeleri*, İstanbul, 1946, 87-88.s. ; Besim Darkot, "Eskişehir" maddesi, *İA.*, IV.C., İstanbul, 1964, 385.s. ; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1966, 203.s. ; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, 102.s. ; Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I.C., İzmir, 1971, 240-241.s. ; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Türkçesi: Yıldız Moran), İstanbul, 1979, 98.s. ; Abdülhalük Çay, *Anadolunun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, İstanbul, 1984, 139.s. ; *II. Kılıçarslan*, Ankara, 1987, 13.s.

3 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 216-217.s. ; Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları" (Çeviren: Mihir Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I. Sayı, Ankara, 1973, 194.s. ; Abdülhalük Çay, *II. Kılıçarslan*, 104.s.

4 Tuncer Bayraktar, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, I.C., Ankara, 1988, 62.s. Buradan da anlaşılacağı üzere "Sultan Öyüğü" bölgeye verilen ad, "Eskişehir" ise bu bölgede bir merkezdir. Şu halde Eskişehir adı Selçuklulardan beri kullanılmış olmaktadır.

taraflarının kendilerine verilmesiyle buralara gelip yerleşen Ertuğrul Gazi⁵ ve onun oğlu Osman zamanında (1299-1324), çevrede, Bizanslılar ve diğer Türk beyleriyle yapılan savaşlar sonunda bölge, ağır ağır devlet haline gelen Osmanlıların eline geçmiştir⁶. Zamanla, Orhan Gazi (1324-1362), Murad Hüdavendigâr (1362-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402), Çelebi Mehmed (1413-1421), II. Murad (1421-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)⁷ dönemlerinde, Ömer Lütfi Barkan'ın çok geniş olarak ortaya koyduğu üzere⁸, özellikle dervişlere verilen vakıf arazilerle mükemmel bir Türk yerleşmesine tabi tutulan Eskişehir ve civarı, Yıldırım Bayezid'in, Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'a yenilmesiyle bir süre Karamanoğullarının baskısı altına girmişse de Osmanlılar tarafından tekrar ele geçirilmiştir⁹. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında doğu seferi menzillerinden biri olarak Seyitgazi'nin varlığı dikkat çekerken¹⁰, Eskişehir'in adının geçmemesi ilgi çekicidir. Bununla birlikte, Eskişehir'in Kanuni döneminde, 1522'de 167 köyüyle bir kaza olduğu görülmektedir¹¹. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Celâli İsyanlarına sahne olan Eskişehir¹², XVII. yüzyılın

5 *Neşri Tarihi* (Hazırlayan: M. Altay Köymen), I.C., Ankara, 1983, 38.s. ; *Müneccimbaşı Tarihi* (Türkçeleştiren: İ. Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser (5), 60.s. ; J. von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Hazırlayan: M. Çevik-E.Kılıç), I.C., İstanbul, 1983, 62.s. ; Besim Darkot, *a.g.m.*, 385.s. ; Abdülhalük Çay, "Ertuğrul Gazi, Karakeçililer ve Söğüt Bayramı" *III. Osmanlı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1989, 6.s.

6 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (Hazırlayan: H. Nihal Atsız), Ankara, 1985, 33.s. ; *Neşri Tarihi*, 63-64.s.

7 Ahmed Refik (Altınay), "Fatih Zamanında Sultan-Öyüğü" *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul, 1340, Nr.3 (80).

8 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Ve Temlikler" *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, 279-388.s.

9 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 87.s. ; *Neşri Tarihi*, 27-62.s. ; *Oruç Bey Tarihi*, 73.s. ; J. von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, 392.s.

10 İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II.C., Ankara, 1949, 537.s. ; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, 41.s. ; Muhittin Aslanbay, *Seyitgazi'nin Tarihçesi ve Seyit Battal Gazi'nin Hayatı ve Eserleri*, Eskişehir, 1953, 19.s.

11 Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV.C., Nr. 1-4, İstanbul, 1955, 190.s.

12 Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum, 1963, 39.s.

ortalarından itibaren gelişmeye başlamış¹³, Duraklama ve Gerileme devirlerinde pek ilgi görmemiştir¹⁴. XIX. yüzyıldaki durumunu seyahatnameler¹⁵ ve salnamelerden¹⁶ öğrendiğimiz kent, asıl büyük gelişmesini bu yüzyılın son çeyreğinden itibaren kazanmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde Kafkasya, Kırım, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler, şehrin nüfusunu arttırmışlardır¹⁷. I. Dünya Savaşı'ndan sonra önce İngilizler¹⁸, sonra Yunanlılar tarafından işgal edilen şehir¹⁹, bu işgal sırasında büyük tahribata uğramış²⁰ ve 2 Eylül 1922'de Yunanlılardan kurtarılmıştır²¹.

Osmanlıların erken dönemlerinde Karacahisar Sancağına bağlı bir vilâyet merkezi²², 1393 yılında kurulan Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olarak, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sancak merkezi²³, daha sonra yapılan bir düzenlemeyle

-
- 13 Bernard Lewis, "1641,1642'de Bir Karayit'in Türkiye Seyahatnamesi"(Çeviren:F. Selçuk), *Vakıflar Dergisi*, III, Ankara, 1956, 104-105.s. ; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman), IV.C., İstanbul, 1970, 207-209.s.
- 14 *Eskişehir İl Yıllığı*: 1973, 14.s.
- 15 J. M. Kinner, *Voyage Dans L'Asie Mineur L'Armenie Et Kurdistan Dans Les Annees 1813 Et 1814*, Paris, 1918, 70.s. ; Charles Texier, *Küçük Asya* (Tercüme: Ali Suad), İstanbul, 1339, 344.s. ; M. Baptistin Poujoulat, *Voyage A Constantinople Dans L'Asie Mineur En Mezopotamie A Palmira En Syrie En Palestin Et En Egipte*, Paris, 1840, 147-148.s.
- 16 Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, IV.C., Paris, 1895,208-210.s.
- 17 Necdet Tunçdilek, *a.g.m.*, 201-208.s. ; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, 130.s.
- 18 Celal Yüce, *Eskişehir Çevre İncelemesi*, İstanbul, 1969, 61.s. ; I. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV.C., İstanbul, 1971, 464.s. ; *Eskişehir İl Yıllığı* 1973, 15.s.
- 19 Besim Darkot, *a.g.m.*, 386.s. ; Celal Yüce, *a.g.e.*, 62.s. ; I. Hami Danişmend, *a.g.e.*, IV.C., 464.s. ; Fikret Çelikkat, *50. Yılda Eskişehir*, 74.s. ; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, 130.s.
- 20 *Anadoluda Yunan Zulüm Ve Vahyeti*, Ankara, 1338, 67-83.s. ; Mehmed Hocaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul, 1985, 425-478.s.
- 21 Besim Darkot, *a.g.m.*, 386.s. ; Celal Yüce, *a.g.e.*, 62.s. ; Fikret Çelikkat, *50. Yılda Eskişehir*, 74.s. ; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, 130.s.
- 22 Tuncer Baykara, *a.g.e.*, 84.s.
- 23 Ahmed Refik (Altınay), *Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1930, 46.s. ; I. Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 89.s. ; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, XII.C., Ankara, 1979, 43.s. ; Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilâtında Kütahya" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2. Sayı, İstanbul, 1987, 205-221.s. ; Tuncer Baykara, *a.g.e.*, 100. 175.s.

Hüdavendigâr Vilâyeti, Kütahya Sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak görülen Eskişehir²⁴, Cumhuriyetin ilanından sonra, 1925’de vilâyet merkezi olmuştur²⁵,

Yukarıda, Türk devri tarihini kısaca vermeye çalıştığımız Eskişehir ve çevresinde, bu dönemde inşa edilmiş bir hayli yapı bulunmaktadır. İl çevresinde ve bilhassa şehrin merkezindeki Selçuklu dönemi eserlerinin önemli bir kısmı ortadan kalkmıştır²⁶. Bu dönem eserlerinden, şehir merkezinde, sadece Alaeddin Camii, adıyla yaşatılmaktadır. Seyitgazi ve Sivrihisar çevresinde ise, Selçuklu döneminden ayakta olan yapı sayısı oldukça fazladır. Yörede, Osmanlılar zamanında inşa edilmiş, ancak bugün ortadan kalkmış, hatta çoğunun yerinin dahi belirlenemediği, ancak yazılı kaynaklarda herhangi bir nedenle adı geçen yapılar, belirleyebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Eskişehir - Dursun Fakih Medresesi²⁷

Eskişehir - Dursun Fakih Mektebi²⁸

Eskişehir - Mihaloğlu Bali Çelebi Zaviyesi²⁹

24 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi* 1324, 413.s.

25 Besim Darkot, *a.g.m.*, 386.s. ; Fikret Çelikkat, *Eskişehir*, 34.s. ; 50. *Yılda Eskişehir*, 74.s. ; *Eskişehir II Yıllığı* 1973, 16.s.

26 Şehrin merkezindeki, ayakta olmayan Selçuklu dönemi yapıları için en geniş bilgi, Ahmet Temir’in yayınladığı kitapta bulunmaktadır. Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din’in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1989. Ahmet Temir’in yayınladığı bu kitap, Sanat Tarihiçi gözüyle irdelenmiş ve kitaptaki yapılar hakkında derli toplu bir makale yayınlanmıştır. Zafer Bayburtluoğlu, “Caca oğlu Nureddin’in Vakfiyesinde Adı Geçen Yapılar” *Vakıflar Dergisi*, XXV, Ankara, 1995, 5-8.s.

27 *Anadoluda Yunan Zulüm Ve Vahşeti*, 72.s. ; Mehmed Hocoaoğlu, *a.g.e.*, 428.s.

28 *Anadoluda Yunan Zulüm Ve Vahşeti*, 73.s. ; Mehmed Hocoaoğlu, *a.g.e.*, 428.s. Yunanlıların, Eskişehir livasında yapmış olduğu tahribattan; 100 cami, 96 mektep, 94 han ve otel zarar görmüştür. Ayrıca, 1 Ağustos-2 Eylül 1922 tarihlerinde, Eskişehir’in merkezinde 5 cami, 2 hamam yanmış, Porsuk Deresi üzerindeki 3 köprü berhava edilmiştir. *Anadoluda Yunan Zulüm Ve Vahşeti*, 70-73.s. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Yunan vahşetinde zarar gören yapıların isimlerinin belirlenebilmesi, bunların Selçuklu veya Osmanlı dönemi yapısı diye bir değerlendirmeye yapılabilmesi mümkün değildir.

29 “Karadelik tabiğ Eskişehir ve Karacahisar’da bir çiftlik miktarı yer aslında Mihaloğlu Bali Çelebi’nin mülki imiş, Eskişehir’de zaviyesine vakfetmiş imiş. Zaviye harap olup mülki mezkur dahi mensuh olup umara verilmiş imiş.” 937 H. tarihli kayd-ı hakaninin örneği. *VGMA.*, 619 nr. *defter*, 130.s.

- Eskişehir - Sultan Orhan Camii³⁰
 Eskişehir - Karacahisar Köyü Camii³¹
 Eskişehir - Uludere (İtburnu) Köyü Şeyh Edebalı Zaviyesi³²
 Han - Hüsrev Paşa Kervansarayı³³
 Han civarında Hüsrev Paşa Köprüsü³⁴
 Mahmudiye - Balçıkhisar Köyü Camii³⁵
 Mihaliççık - Sorgun Köyü Lala Şahin Paşa Türbesi³⁶
 Seyitgazi - Çoban Mustafa Paşa Mektebi³⁷
 Sivrihisar - Aziz Mahmud Hüdayi Camii³⁸
 Sivrihisar - Kutbuddin Mescidi³⁹

- 30 "Eskişehir kasabasına yarım saat mesafede (شاه لک) nam karyede vaki Sultan Orhan Camii'nin tamire muhtaç olan....." Muzaffer Erdoğan. "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri" *Vakıflar Dergisi*, VII., İstanbul, 1968,197.s.
- 31 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I.C., İstanbul, 1966, 13.s.
- 32 Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde misafirhane (*Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 17.s.), Neşri Tarihi'nde ise zaviye olarak bahsedilmiştir (*Neşri Tarihi*, 46.s.). Zaviyenin yeri tespit edilememiştir.
- 33 Hüsrev Paşa'nın vakfiyesinde: ".....menzil-i mezburede han ve hamam ve cami-i şerif bina edüb....." şeklinde kayıtlıdır. *VGMA 747 nr. defter*. 449.s. Vakfiyeden daha önce bahseden Eyice; Hüsrev Paşa Hanı'nın tamamen yıkıldığını, kalan malzemelerinin, 1925 yılında arsası üzerine yapılan ilkokulda kullanıldığını, okulun bahçesi olan düzlükte toprak hizasında temellerin izlerini takip etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Semavi Eyice, "Han Köyü'nde Hüsrev Paşa Camii" *Tarih Dergisi*, 23.Sayı, İstanbul, 1969, 183.s. Eyice'nin görülebildiğini ifade ettiği temel izlerini takip edebilmek artık mümkün değildir. Han Köyü olarak belirtilen yerleşim yeri, şu anda, Eskişehir'e bağlı bir ilçe konumundadır.
- 34 "Hüsrev Paşa Köprüsü ile Seyitgazi arasında....." biçimindeki anlatımdan ortaya çıkarılmaktadır. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul, 1967, 120.s.
- 35 *VGMA.*, 26.03.01/3 nr. dosya.
- 36 Celal Yüce, a.g.e., 66.s.
- 37 *TKSMA.*, nr. 7003'de kayıtlı, *Çoban Mustafa Paşa'nın Arapça Vakfiyesinin 8a sayfası*.
- 38 Mahmud Hüdayi hazretleri tarafından yaptırılan bu cami, haraba yüz tuttuğundan yıkılmış, 1311 H. yılında yerine yenisi yaptırılmıştır. Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, Eskişehir, 1961, 76.s.
- 39 Kutbuddin tarafından 1252 tarihinde yaptırılmıştır. Tahsin Özalp, a.g.e., 81.s. Oldukça karışık biçimde yazılmış olan bu kitapdaki 1252 tarihinin, Hicri takvime göre verilmiş olması gerektiği düşünülmektedir.

- Sivrihisar - Sinan Paşa Mescidi⁴⁰
 Sivrihisar - Ahiler Köyü Camii⁴¹
 Sivrihisar - Atlas Köyü Camii⁴²
 Sivrihisar - Dinek Köyü Camii⁴³
 Sivrihisar - Dümrek Köyü Camii⁴⁴
 Sivrihisar - Kaymaz Nahiyesi Kara Mustafa Paşa Camii⁴⁵
 Sivrihisar - Aziziye Medresesi⁴⁶
 Sivrihisar - Hatuncuk Medresesi⁴⁷
 Sivrihisar - Hızır Bey Medresesi⁴⁸
 Sivrihisar - Karacalar Medresesi⁴⁹
 Sivrihisar - Kutbuddin Medresesi⁵⁰
 Sivrihisar - Şerafüddin Medresesi⁵¹

-
- 40 ".....oturduğu evi mescid haline ifrağ etmişti. Bu mescid haraptır ve yıkılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 77.s.
- 41 "1011'de yaptırılmış ve 1287'de tamir edilmiş bir cami vardır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 23.s. Yukarıdaki tarihler de hicri olmalıdır. Adı geçen köyde, bugün, Cumhuriyet'ten sonra inşa edilmiş bir cami mevcuttur.
- 42 "1070 göç yılında yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 82.s. Bu cami, Yunanlılar tarafından dinamitlenerek tahrip edilmiştir. Mehmed Hocaoğlu, *a.g.e.*, 466.s.
- 43 "Bu köyün camii Topoğlu delaletiyle 1265 göç yılında yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 18.s. Adı geçen köyün şimdiki camisi de Cumhuriyet'ten sonra inşa edilmiştir.
- 44 1251 göç yılında Kürt Bekir tarafından yaptırılmış olan (Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 91.s.) Dümrek Köyü Camii, Yunanlılar tarafından yıkılmıştır. Mehmed Hocaoğlu, *a.g.e.*, 460.s. Şimdiki cami, Cumhuriyet dönemindedir.
- 45 Cami, Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 27.s. Ancak, bu cami de Yunan işgalinde yakılmıştır. Mehmed Hocaoğlu, *a.g.e.*, 465.s.
- 46 "1170 tarihinde Nimetullahoğlu Ömer Ağa tarafından yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s. Medresenin yeri bilinmemektedir.
- 47 "Ahmet Ağa tarafından 1200'de yaptırılmıştır. Arsa halindedir." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.
- 48 "Babası Celal Bey'den kalan, halen Kurşunlu Medresesi denilen yerdir. Bilahare Sinan Paşa Medresesi olmuştur. Evkafca satılarak arsa halindedir." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.
- 49 "Karacaoğlu İbrahim Ağa tarafından 1260'da yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.
- 50 "Yenice Mahallesinden Hacı Osman Ağa tarafından Karacazade Hacı İbrahim ile yaptırılmıştır. 1277 göç yılında." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 47.s.
- 51 "Hacı Hüseyin tarafından 1241 yılında yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.

Sivrihisar - Ziyaiyye Medresesi⁵²

Sivrihisar - Dümrek Köyü Medresesi⁵³

Sivrihisar - Sürez Köyü Medresesi⁵⁴

Sivrihisar - Tutlu Mektep⁵⁵

Sivrihisar - Gecek Köyü Hacı Ahmed Efendi Türbesi⁵⁶

-
- 52 "Karacaoğlu İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.
- 53 "Eşref Ünalın'ın babası Ahmet Efendi'nin delaleti ile yaptırılmıştır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 46.s.
- 54 "Sultan Cem'in Sadi'si denilen Süresli Sadi tarafından yaptırılmıştır (Fatih Sultan Mehmed Devrinde)." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 47.s.
- 55 "1140 senesinde Voyvoda Salih Paşa tarafından kurulmuştur." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 82.s.
- 56 ".....100 sene evvel ölen Hacı Ahmed Efendi Türbesi de buradadır." Tahsin Özalp, *a.g.e.*, 24.s. Buradan, türbenin, kitabın basım yılını dikkate aldığımız takdirde, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.